ePublishing

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

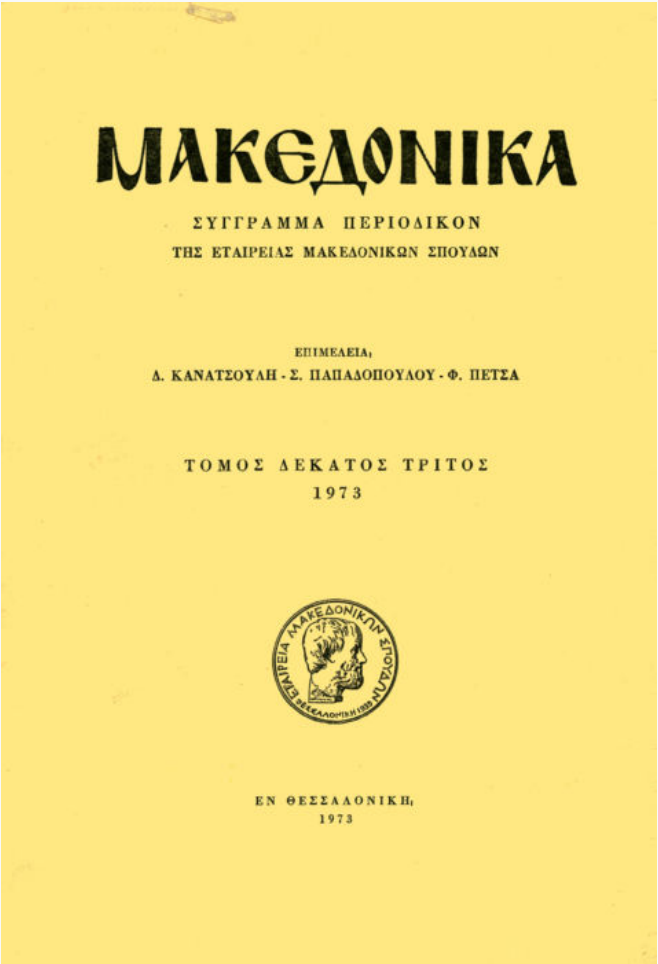
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑι
Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ - Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - Φ. ΠΕΤΣΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ
1973

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗι
1973

Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Η ιστορία της Φιλιππουπόλεως κατά την Βυζαντινήν περιόδον

Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου

doi: 10.12681/makedonika.921

Copyright © 2015, Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ. (1973). Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Η ιστορία της Φιλιππουπόλεως κατά την Βυζαντινήν περιόδον. *Μακεδονικά*, *13*(1), 459–466. https://doi.org/10.12681/makedonika.921

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 09/02/2026 12:04:19

τοῦσαν τάξιν, καθ' ἣν διατηρουμένης τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας ἑκάστης Ἐκκλησίας ἐν ἑκάστῃ περιοχῇ, σεβαστὸν ἀποβαίνει τὸ εἰδικὸν εἰς τὰ εὐρύτερα διορθόδοξα θέματα status quo, καθ' ὃ ἀναγνωρίζεται ἡ πρωτοβουλία καὶ πρωτοπορεία καὶ ὑπεύθυνος ἐνέργεια τῆς ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ τῆς πράξεως ἀναδειχθείσης πρωτοθρόνου Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ δὲ συνεργασία τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν μετ' αὐτῆς, καὶ ἡ ἐν συμπνοίᾳ εὐθυγράμμισις τῆς ὀρθοδόξου ἔναντι τῶν ζητημάτων θέσεως, ἐναρμονίζονται εἰς σύστημα ἐνεργείας ἀποπνέον τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ εὐρυτέραν ἑνότητα». Δὲν ἦτο εἰς τὰς προθέσεις μου νὰ προβῶ εἰς τοιαύτην ἐκτενῆ βιβλιοκρισίαν. Ἐν τῇ προόδῳ ὅμως τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴν ἀναγνωρίσω τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν χρέος ἐθεώρησα νὰ καταστήσω γνωστὴν εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν χρόνον νὰ ἀναγνώσῃ εὐχερῶς τοιαύτης σημασίας καὶ ἐκτάσεως ἔργα. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς κατώρθωσε εἰς ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἔκδοσιν καὶ μὲ ἐξαιρετικὸν χειρισμὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν, τὴν ἀνύψωσιν, τὴν λειτουργίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀποστολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν ὁ συγγραφεύς, ἱεράρχης διαπρεπὴς τοῦ Πατριαρχείου τούτου, νὰ παρασυρθῇ εἰς περιγραφὰς καὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον ἔντονον τὸ χρῶμα τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Χαίρω διότι δὲν ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω τοιοῦτόν τι, ἐν γνώσει πάντοτε τοῦ γεγονότος τελῶν ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀντικειμενικότης δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐγκοσμίως ἐφικτόν. Πάντως ὁ τρόπος ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἡ χρῆσις τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, ἡ ἐν ἐκτάσει ἀνάλυσις καὶ εὔστοχος κατὰ τὰς περιστάσεις κριτικὴ τῶν γνωμῶν τὰς ὁποίας παραθέτει, κυρίως τῶν διϊσταμένων πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ γνώμας, ἡ αὐθεντικὴ ἐν πολλοῖς ἑρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τοὺς κανόνας δι' ἰσχυρῶν λογικῶν, νομικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιχειρημάτων, ἡ ὡραιοτάτη καθαρολόγος γλῶσσα τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ μετὰ σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον του ἀξίαν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν τελικῶς συμφωνῇ τις ἢ οὐ πρὸς τὰ συμπεράσματά του. Δὲν παραλείπω νὰ τονίσω ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ πολλῆς ἐπιμελείας τὰ σπουδαιότατα τῶν συνδεθέντων μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ μὲ φιλελευθέραν σκέψιν καὶ κρίσιν κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ λαμβάνῃ σαφῆ εἰκόνα τόσον τῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Πατριαρχείου τούτου εἰς τὸ σύστημα τῶν λειτουργουσῶν ἀνὰ τὸν κόσμον Ἐκκλησιῶν, ἀπαραίτητον ἄλλωστε διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἱστορικῶν παρεξηγήσεων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ συμπνοίας μεταξὺ αὐτῶν.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐπιστεγάζεται μὲ τμῆμα συντεταγμένον εἰξ τὴν γαλλικὴν (σελ. 354-369) καὶ τιτλοφορούμενον «Epilegomena», εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται σύντομος ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, διὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὴν ἑλληνικήν, μὲ πίνακα βιβλιογραφίας (σελ. 371-380) ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ὡς καὶ μὲ εὑρετήριον κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ ὅρων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Ἡ ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 157 + 1 χάρτης.

Ἡ Φιλιππούπολη ἱδρύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ 341 ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας στὴ βόρεια Θράκη, μεταξὺ Ροδόπης καὶ Αἵμου, στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἕβρου. Πόλη μὲ ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση, ὑπῆρξε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχή, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς θέσεώς της, σημαντικὸ κέντρο, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικό. Ἡ σημασία της με-

γάλωσε περισσότερο, ἀφότου τὰ σύνορα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μετατοπίστηκαν νοτιώτερα, στὴν περιοχὴ τοῦ Αἵμου, γιατὶ τότε ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε ὁρμητήριο καὶ προχωρημένο φυλάκιο γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Κράτους στὸ ἐπισφαλὲς αὐτὸ σύνορο τοῦ Δουνάβεως, ἀπὸ ὅπου συνεχῶς ἐπιδρομεῖς ἢ νεοεγκατεστημένοι λαοὶ ἀπειλοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία. Ἔτσι μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων καὶ τὴν ἵδρυση τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους στὰ βόρεια τοῦ Αἵμου (681), ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε συχνὰ κέντρο ἄμυνας ἢ ἀφετηρία ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἡ πόλη ἔπαιξε ἐπίσης μεγάλο ρόλο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Σταυροφοριῶν, γιατὶ βρισκόταν στὸν δρόμο ποὺ ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ συχνὰ ὑπῆρξε βάση ἀνεφοδιασμοῦ ἢ σταθμὸς στὴν πορεία τῶν Σταυροφόρων πρὸς τὴν Ἀνατολή. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας (1204-1261) ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε ἐπανειλημμένα ἀντικείμενο βουλγαρολατινικῶν καὶ ἑλληνοβουλγαρικῶν συγκρούσεων, γεγονὸς ποὺ δείχνει ἀκριβῶς τὴ σημασία ποὺ παρουσίαζε ἡ κατοχή της γιὰ τὴν ἐπικράτηση σ' ὅλη τὴ γύρω περιοχή. Τὴν ἴδια σημασία εἶχε καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261 κ.ἑ.): στὶς δυναστικὲς ἔριδες τῶν διεκδικητῶν τοῦ θρόνου, ἀλλὰ καὶ στὶς συγκρούσεις Βυζαντινῶν καὶ Βουλγάρων ὑπῆρξε συχνὰ τὸ μῆλο τῆς Ἔριδος καὶ ἄλλαξε ἐπανειλημμένα κύριο, ὥς ὅτου κατακτήθηκε ὁριστικὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1363/4).

Σ' ὅλη τὴν ὑπερχιλιετῆ ταραγμένη μεσαιωνικὴ ἱστορία της, ὅπως ἀργότερα κατὰ τὴ μακρόχρονη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ Φιλιππούπολη διατήρησε τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα της, καὶ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ὑπῆρξε πάντοτε οἰκονομικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἰσχυρὸ στὴν περιοχὴ αὐτὴ τῶν ἀλλοεθνῶν ἐπιδράσεων καὶ συγκρούσεων ἀντιθέτων ἐπιδιώξεων καὶ συμφερόντων.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς ἀκραίας αὐτῆς πόλεως καὶ ἡ θέση της στὴ διοικητική, πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία. Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Βλάχου θὰ ἀποτελοῦσε ἑπομένως σημαντικὴ συμβολή, ἂν κατόρθωνε νὰ ἀνταποκριθῆ σ' αὐτὸ τὸ βασικὸ αἴτημα καὶ νὰ δώση μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ ρόλου τῆς Φιλιππουπόλεως μέσα στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ σκιαγραφήση τὸν αὐτόνομο βίο της. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἐπέτυχε νὰ καλύψη αὐτοὺς τοὺς στόχους. Στὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπισημαίνονται πολλὰ σφάλματα μεθόδου, οὐσίας καὶ διατυπώσεως. Ἐπειδὴ ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει νὰ σημειωθοῦν ὅλα, θὰ περιοριστῶ στὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ χαρακτηριστικά.

Γενικά, νομίζω ὅτι στὴ μονογραφία μιᾶς πόλεως θὰ πρέπη νὰ καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε ἡ ἱστορία της νὰ ἐκτεθῆ κατὰ τρόπο συνεχῆ, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πάντοτε αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πόλεως, τοποθετημένης βέβαια μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικώτερης ἱστορίας καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ πολιτικὸ κέντρο στὸ ὁποῖο ἀνήκει. Στὴ μελέτη ὅμως ποὺ ἐξετάζουμε γίνεται τὸ ἀντίστροφο: ἀποσπῶνται δηλ. ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱστορία τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ποὺ σχετίζονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὴ Φιλιππούπολη καὶ ἔτσι ἡ ἔκθεση χάνει συχνὰ τὴ συνοχή της. Ἐπίσης παρέχονται γνωστὰ στοιχεῖα τῆς γενικώτερης ἱστορίας μὲ τρόπο ἀδικαιολόγητα ἐκτενῆ (βλ. π.χ. σελ. 52-53, 53-54, 74, 91, 112-113, 120-1) καὶ κάποτε μὲ ζηλιὰ τῆς σαφήνειας, ἐνῶ ἐξασθενοῦν μέσα στὸ σύνολο τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπογραμμισθοῦν ἰδιαίτερα, ἀφοῦ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως.

Ἡ μελέτη χωρίζεται σὲ τρία μέρη: Τὸ πρῶτο περιέχει, χωρὶς γενικὸ τίτλο, τὴ *γεωγραφικὴ ἐνημέρωση* καὶ τὶς *ὀνομασίες τῆς πόλεως* (σελ. 27-37), τὸ Β΄ τὴν *Πολιτικὴ Ἱστορία* κατὰ τὸν Γ΄-ΙΔ΄ αἰ. (σελ. 39-126) καὶ τὸ Γ΄ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ἀπὸ τὸν Γ΄ αἰ. ὡς τὸν ΙΔ΄ αἰ. καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις ὡς τὶς ἡμέρες μας (σελ. 126-150). Ἡ μελέτη κλείνει μὲ «συμπεράσματα» (σελ. 151-152) καὶ «εὑρετήριο» [κυρίων ὀνομάτων] (σελ. 153-157). Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας ὑπάρχει βιβλιογραφία (σελ. 12-25). Ἀπὸ τὰ παραπάνω διαπιστώνεται μιὰ ἀνισότητα στὴ διάρθρωση τῆς ὕλης. Π.χ. τὸ μικρὸ Α΄ μέρος ἔπρεπε οὐσιαστικὰ νὰ ἀπο-

τελέση ἕνα εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο στὴν κυρίως Πολιτικὴ Ἱστορία καὶ ἐπίσης τὰ διάφορα μέρη νὰ ἀναφέρωνται στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο.

Στὸ Α' μέρος, κεφ. Α', σχετικὰ μὲ τὴ γεωγραφικὴ ἐνημέρωση (σελ. 27-29), ὁ σ. περιορίζεται σὲ γενικότητες γιὰ τὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς πόλεως, τὸ γεωγραφικὸ στίγμα καὶ τὸ κλῖμα της, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ δώση λεπτομερῆ περιγραφὴ τοῦ χώρου καὶ τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, μετὰ τὸν ἀφορισμὸ ὅτι «ὀλίγαι πόλεις ἔχουν τὸ πλεονέκτημα νὰ εὑρίσκωνται εἰς τόσον προνομιοῦχον θέσιν ὡς ἡ Φιλιππούπολις», θὰ ἔπρεπε νὰ περιγραφῆ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ προνομιοῦχος θέση ἀπὸ γεωγραφική, στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄποψη. Ἐπίσης σημειώνεται ἀόριστα καὶ σύντομα ὅτι «ὁ Ἕβρος καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὁδὸς Βελιγραδίου-Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία διήρχετο ἐκ τῆς Φιλιππουπόλεως, ἔδωσαν εἰς τὴν πόλιν σπουδαίαν ἐμπορικὴν καὶ στρατηγικὴν σημασίαν», ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῆ ἡ πόλη στὸν εὐρύτερο χῶρο καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὴ γύρω περιοχή, νὰ ἀναφερθοῦν μὲ λεπτομέρεια οἱ φυσικὲς διαβάσεις, ποὺ καθιστοῦν τὴν Φιλιππούπολη σημαντικὸ στρατιωτικὸ κόμβο, καθὼς καὶ οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι, ποὺ τὴν ἑνώνουν μὲ τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου καὶ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπη, ὅπως καὶ μὲ τὴ Νότια Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Μιὰ ὑποδειγματικὴ μελέτη τοῦ εἴδους βλέπε στὸ συνθετικὸ ἔργο τοῦ P. Lemerle, «Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine», Παρίσι 1945, κυρίως σελ. 70-74. Ὁ κ. Βλάχος θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ λάβη ὑπόψη του ὄχι μόνο σὰν ὑπόδειγμα, ἀλλὰ καὶ γιατὶ στὶς σελ. 71 κ.ἑ. ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρεια οἱ δρόμοι ποὺ περνοῦν ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη ἢ ποὺ ὁδηγοῦν ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη στοὺς Φιλίππους.

Κατόπιν ὁ σ. ἐξετάζει τὶς ὀνομασίες τῆς πόλεως (σελ. 30-37) ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα: παράλληλα μὲ τὸ ὄνομα Φιλιππούπολις, ποὺ πῆρε ἡ πόλη ἀπὸ τὸν ἱδρυτή της Φίλιππο τὸν Β' καὶ διατήρησε ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους, ὁ σ. σημειώνει τὰ ὀνόματα *Εὐμολπιὰς* κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, *Φλαβία, Οὐλπία* καὶ *Τριμόντιον* κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή, τὸ σπανιώτατο *Pulpudeva* (-deba) κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, τὸ *Ploudin* καὶ τὸ *Plovdiv* κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ—ὀνομασία ποὺ ἔχει ἡ πόλη καὶ σήμερα.

Κι ἐδῶ ἡ ἔκθεση τῶν γεγονότων καὶ ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφὴς καὶ περιέχει ἀντιφάσεις καὶ σφάλματα. Γιὰ τὸ ὄνομα *Εὐμολπιὰς* π.χ., ὁ σ. σημειώνει μὲ ἐπιφύλαξη ὅτι «εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Θρᾶκες κατῴκησαν καὶ εἰς τὴν ἑπτάλοφον Φιλιππούπολιν», ἐνῶ ἀμέσως παρακάτω βεβαιώνει ὅτι «ἐξ ἐπιγραφῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς τὴν Φιλιππούπολιν κατῴκει θρακικὴ φυλὴ Εὐμόλπιοι» (σελ. 31)—ἑπομένως δὲν χρειάζονται ὑποθέσεις γιὰ ἕνα γεγονὸς μαρτυρημένο. Γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς ὁ σ. παραπέμπει σὲ παλαιότερες ἐκδόσεις καὶ ὄχι στὸ ἔργο τοῦ G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, III/I, Σόφια 1961, ὅπου δημοσιεύονται ὅλες οἱ ἐπιγραφὲς τῆς Φιλιππουπόλεως μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Τὸ Φλαβία καὶ Οὐλπία δὲν εἶναι ὀνόματα τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ. (σελ. 32), ἀλλὰ ἐπίθετα-τίτλοι: τὰ κείμενα στὰ ὁποῖα παραπέμπει παρέχουν τὶς ὀνομασίες *Φλαβία Φιλιππούπολις* καὶ *Οὔλπιον Τριμόντιον* (πιὸ σωστὰ οἱ παραπομπὲς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν στὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Dessau, Ils, ἀρ. 2094 καὶ 2008 ἀντίστοιχα). Ἡ ὀνομασία *Οὐλπία Φιλιππούπολις* παραδίδεται σὲ ἀνέκδοτο κείμενο (στρατιωτικὸ δίπλωμα), ποὺ ἀναφέρει ὁ Ch. Davon (RE,A 19/2, 1938, στ. 2245 στ. 16-26: *Ulp(ia) potenti Philippopoli*), ἀλλὰ παραλείπει ὁ σ. Σύμφωνα μὲ συνήθεια τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, οἱ πόλεις στὶς ὁποῖες εἶχε παραχωρηθῆ τὸ δικαίωμα τῆς *ρωμαϊκῆς πόλεως*, πρόσθεταν στὸ ὄνομά τους ἕνα ἐπίθετο προερχόμενο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος ποὺ εἶχε παραχωρήσει τὸ προνόμιο. Ἔτσι ἡ Φιλιππούπολη πῆρε τὸ ἐπίθετο Φλαβία ἀπὸ τοὺς Φλαβίους καὶ Οὐλπία ἀπὸ τὸν Τραϊανό. Ἡ ταύτιση τοῦ Trimontium μὲ τὴν Φιλιππούπολη, ποὺ δέχεται καὶ ὁ Oberhummer (RE, VII A/I (1939), στ. 157) καὶ ἀνάγεται στὸν Mommsen, ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη

ἔρευνα—πρβλ. καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τῶν G. Kazarov καὶ Δ. Καλαποθάκη, ποὺ ὁ σ. ὀρθὰ σημειώνει στὴ σελ. 32, ὑποσ. 18.

Γιὰ τὸ σημερινὸ ὄνομα τῆς πόλεως Plovdiv δὲν ἔγινε εἰδικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ μόνο σύντομη ἔκθεση τῶν σχετικῶν εἰδήσεων καὶ ἀπόψεων. Ἀπαραίτητη θὰ ἦταν μιὰ γλωσσολογικὴ μελέτη καὶ συσχετισμὸς μὲ τὸ Pulpudeva (-deba) (ποὺ παραδίδει ὁ Jordanes καὶ ὁ Richardus Londoniensis) καθὼς καὶ ἀνάμεσα στὸ ὄνομα Ploudin (ποὺ ἀπαντᾶ μετὰ τὸν ΙΕ' αἰ.) καὶ τὸ σημερινὸ Plovdiv: ἡ φωνητικὴ συγγένεια εἶναι προφανὴς καὶ πιθανότατα οἱ σλαβικοὶ καὶ βουλγαρικοὶ τύποι προέρχονται ἀπὸ παραλλαγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος.

Στὸ Β' μέρος ὁ σ. μελετᾶ τὴν π ο λ ι τ ι κ ὴ ἱ σ τ ο ρ ί α τῆς Φιλιππουπόλεως ἀπὸ τὸ 250 (καταστροφὴ τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Γοτθους) ὡς τὸ 1363/1364 (κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους).

Γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ 250 μ.Χ. ἔχω ἐπιφυλάξεις: ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων δὲν νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ βασικὴ τομὴ στὴν ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως, οὔτε πάλι τὸ ἔτος 250 ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ γενικώτερη ἱστορία. Ἐξ ἄλλου ἀνάγεται στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή. Ἐπίσης ὁ σ. ἀρχίζει τὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου του in medias res, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ προτάξη σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα γιὰ τὴν προηγούμενη ἱστορία τῆς πόλεως (ποὺ ἀποσπασματικὰ παρέχεται στὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς ὀνομασίες της), ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποκτήση σαφῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως καὶ τῆς θέσεώς της πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς χρόνους.

Βασικὴ παρατήρηση γιὰ ὅλο τὸ Β' μέρος εἶναι ὅτι ὁ σ. δὲν μελετᾶ ἰδιαίτερα τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ τὴ θέση της μέσα στὸ διοικητικὸ σύστημα ἀρχικὰ τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ κατόπιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους—θέση ποὺ δείχνει ἀκριβῶς τὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ ἀστικοῦ κέντρου. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Φιλιππούπολη ἔγινε ἐπὶ Διοκλητιανοῦ τὸ κέντρο τῆς *Provincia Thraciae,* ποὺ ὑπαγόταν στὴν diocesa thraciarum. Ἀπὸ τὸ 337 ἡ «διοίκηση» αὐτὴ ὑπαγόταν στὴν «prefectura pretorio per orientem» (βλ. σχετικὰ E. Stein, Histoire du Bas-Empire, τόμ. Α', σελ. 70, 132 καὶ χάρτες). Τὴ μορφὴ αὐτὴ τῆς διοικήσεως διατήρησε ἡ πόλη καὶ μετὰ τὸν Ε' αἰ. Κατὰ τὸν Θ' αἰ. ἡ Φιλιππούπολη ἀνῆκε στὸ «θέμα Μακεδονίας» (πρώτη μνεία στὰ 802), ἐνῶ στὰ 975/980 ἀποτέλεσε χωριστὸ θέμα (βλ. σχετικὰ παρακάτω).

Μετὰ τὶς γενικὲς αὐτὲς παρατηρήσεις ἐπισημαίνω εἰδικώτερα τὰ ἀκόλουθα: Ἡ παραπομπὴ στὸν Δέξιππο γιὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων (σελ. 40 κ.ἑ.) ἔπρεπε νὰ γίνη στὴν ἔκδ. Jacoby, Fr. Gr. Hist., fr. 26 (καὶ ὄχι στὴν ἔκδ. Müller, Fr. Hist. Gr.), ὅπου τὸ κείμενο εἶναι πληρέστερο καὶ ὀρθότερο.

Στὸ κεφ. Γ' «Αἱ ἀβαροσλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ ἡ πολιορκία τῆς Φιλιππουπόλεως» (σελ. 56-58), ἡ ἔκθεση τῶν γεγονότων εἶναι ἀόριστη καὶ ὁ ρόλος τῆς Φιλιππουπόλεως χάνεται μέσα σὲ γενικώτερης σημασίας συμβάντα, παρόλο ποὺ στὸν τίτλο τοῦ κεφ. ἡ πολιορκία της ἀναφέρεται σὰν τὸ κύριο γεγονός. Ἀκόμη παρατηρῶ ὅτι γιὰ τὸ ἐπίμαχο πρόβλημα τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τὴ χρονολόγησή τους ἀγνοεῖται ἡ βασικὴ βιβλιογραφία[1]. Ἐπίσης δὲν εὐσταθεῖ ἡ γενικὴ παρατήρηση τοῦ σ. ὅτι ἤδη τὸν ΣΤ' αἰ. «οἱ Σλάβοι ἤρχισαν νὰ μὴ ἀρκοῦνται εἰς τὰς λεηλασίας καί, ὁσάκις κατελάμβανον βυζαντινὰ ἐδάφη, τὰ διετήρουν ὡς χῶρον παραμονῆς των» (σελ. 57). Αὐτὴ ἡ τακτικὴ δὲν εἶχε γίνει τ ὸ ν ΣΤ' αἰ. γενικὸς κανόνας.

Στὸ Δ' κεφ. (σελ. 59-79), ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στὴ Χερ-

---

1. Βλ. Μ α ρ ί α ς Ν υ σ τ α ζ ο π ο ύ λ ο υ - Π ε λ ε κ ί δ ο υ, Συμβολὴ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀβαρικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Μαυρικίου (582-602), Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, σελ. 145 ὑποσ. 1, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

σόνησο τοῦ Αἴμου, στὶς σχέσεις τους μὲ τὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ στὶς βουλγαρικὲς ἐπιδρομὲς στὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ ἰδιαίτερα στὴ Θράκη (σελ. 59-66) —γεγονότα πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως— ὑπάρχουν βασικὲς παραλείψεις καὶ σφάλματα. Ἔτσι τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα τῶν Βουλγάρων εἶναι συγκεχυμένα (γιὰ τὸ θέμα βλ. G. Moravcsik, Byzantinoturcica[1], Βερολῖνο 1958, Α΄, σελ. 108-131, Β΄, σελ. 100-106, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Ἐπίσης ἔπρεπε νὰ γίνῃ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν *Βουλγάρων* καὶ στὰ ἀρχαῖζοντα ἐθνικὰ ὀνόματα *Σκύθες* (καὶ ὄχι Σκύθοι, ὅπως συχνὰ τοὺς ἀναφέρει ὁ σ.), *Μυσοί*, *Παίονες*, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσαν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὄχι μόνο γιὰ νὰ δηλώσουν τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ γενικὰ κάθε λαὸ ποὺ κατὰ καιροὺς κατοικοῦσε σ' αὐτὸν τὸν γεωγραφικὸ χῶρο. Ὁ σ. δὲν σημειώνει ἐπίσης (σελ. 59) τὸν ἀκριβῆ χρόνο τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Βουλγάρων καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους: ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ γεγονὸς χρονολογεῖται στὸ ἔτος 681.

Ὅσα γράφει ὁ σ. γιὰ τὴν ἵδρυση καὶ διοίκηση τῶν θ ε μ ά τ ω ν (σελ. 65) δείχνουν πλήρη ἄγνοια αὐτοῦ τοῦ βασικοῦ θεσμοῦ καὶ σύγχυση ἀνάμεσα στοὺς διοικητικοὺς καὶ γεωγραφικοὺς ὅρους. Ὁ σ. σημειώνει ὅτι «τὸν Θ΄ αἰῶνα ἐφηρμόσθη εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς (sic) περιοχὰς τῆς αὐτοκρατορίας τὸ διοικητικὸν σύστημα τῶν θεμάτων», ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ θεματικὴ διοίκηση εἶχε εἰσαχθῆ στὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἤδη τὸν Ζ΄ αἰ.[1], ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα ἀνάγκης καὶ ἐφαρμόστηκε σταδιακά. Στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου τὰ πρῶτα θέματα ποὺ μαρτυροῦνται εἶναι τὸ *Θρακῷον* (πιθανῶς μεταξὺ 680-685) καὶ τὸ θέμα *Ἑλλάδος* ἢ *τῶν Ἑλλαδικῶν* (τὸ 695). Τὸ *θέμα Νικοπόλεως*, ποὺ ἀναφέρει ὁ σ., περιλάμβανε τὴν Ἤπειρο, Ἀκαρνανία καὶ Αἰτωλία ὡς τὴ Ναύπακτο, μαρτυρεῖται στὰ τέλη τοῦ Θ΄ αἰ. καὶ δὲν εἶχε καμμιὰ σχέση μὲ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Ἡ Φιλιππούπολη ὑπαγόταν τότε στὸ *θέμα Μακεδονίας* (πρώτη μνεία στὰ 802).

Τὰ σχετικὰ μὲ τὶς σχέσεις Βυζαντινῶν καὶ Ρώσων ἐπὶ Φωκᾶ καὶ Τσιμισκῆ καθὼς καὶ ἡ σύγκρουση Σβιατοσλάβου καὶ Βυζαντινῶν στὴ Βουλγαρία (σελ. 66 κ.ἑ.) εἶναι ἀποσπασματικὰ καὶ ἐλλιπῆ καὶ χρειάζονται ἀναθεώρηση ἢ συμπλήρωση στὶς χρονολογίες. Σημειώνω ἐνδεικτικὰ μερικὲς παραλείψεις ἢ λάθη: Οἱ Βούλγαροι πρέσβεις ἔφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ εἰσπράξουν τοὺς «εἰθισμένους φόρους» τὸν χειμώνα τοῦ 965/6 καὶ ὄχι μετὰ τὴ σύναψη εἰρήνης μὲ τοὺς Ἄραβες (967)· ὁ Σβιατοσλάβος πέρασε τὸν Δούναβι καὶ νίκησε τοὺς Βουλγάρους τὸ 967· ὁ τσάρος Πέτρος πέθανε στὰ 969. Μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας, ὁ Τσιμισκῆς ἀπένειμε στὸν Βούλγαρο τσάρο τὸν τίτλο τοῦ *πατρικίου*. Γιὰ τὴ συνθήκη εἰρήνης Βυζαντινῶν καὶ Ρώσων (Ἰούλιος 971) θὰ ἔπρεπε ὁ σ. νὰ παραπέμψη στὴ μελέτη τῆς Irène Sorlin, Les traités de Byzance avec la Russie au Xe siècle, «Cahiers du Monde Russe et Soviétique» 2 (1961), σελ. 313-360, 447-475 καὶ κυρίως στὴ σελ. 466-7, ὅπου τὸ κείμενο τῆς συνθήκης. Τὸ «θέμα Φιλιππουπόλεως» ἱδρύθηκε πιθανώτατα ἐπὶ Τσιμισκῆ, ὅταν ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Παυλικιανῶν. Ἡ ἵδρυση τοῦ θέματος πρέπει νὰ τοποθετηθῆ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 975-980 (βλ. σχετικὰ N. Oikonomidès, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Παρίσι 1972, σελ. 260). Ὁ ἀρχαιότερος στρατηγὸς τοῦ θέματος εἶναι ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Κωνσταντῖνος ὁ Πέτρος.

Τὸ τμῆμα τῆς μελέτης ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφοριῶν ὡς τὴν τουρκικὴ κατάκτηση

---

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου ἐμφανίσεως τοῦ θεσμοῦ βλ. Δ. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071, Ἀθῆναι 1972, σ. 147. Βλ. καὶ Ἰ. Κ α ρ α γ ι α ν ν ο π ο ύ λ ο υ, Contribution au problème des «thèmes» byzantins, «L'Hellénisme Contemporain», τ. 10(1956), σ. 455 κ.ἑ. Τ ο ῦ ἴ δ ι ο υ, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung, Μόναχο 1959.

(σελ. 80-126) παρουσίαζει μεγαλύτερη συνοχὴ καὶ ὀρθότερη ἀντιμετώπιση, ἀλλὰ δὲν περιέχει νέες ἑρμηνεῖες καὶ εὑρήματα. Πάντως παρατηρῶ μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς:

Στὴ σελ. 97 ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἰσαακίου στὴν Φιλιππούπολη «ἐξεφωνήθη πρὸς τιμήν του λόγος ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Εὐσταθίου», ἀλλὰ δὲν διευκρινίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν περίφημο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Εὐστάθιο καὶ ὄχι γιὰ ὁμώνυμο μητροπολίτη τῆς Φιλιππουπόλεως. Σχετικὰ μὲ τὴν ἵδρυση τοῦ Β' Βουλγαρικοῦ Κράτους (σελ. 90) θὰ ἔπρεπε νὰ διευκρινισθῆ ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Β' Ἄγγελος ἐπέβαλε ἔκτακτη φορολογία «ἐπὶ τῶν ποιμνίων», ποὺ ἔπληξε τοὺς Βλάχους νομάδες τοῦ Αἴμου, οἱ ὁποῖοι ἑνώθηκαν μὲ τοὺς Βουλγάρους κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῶν ἀδελφῶν Πέτρου καὶ Ἀσὲν καὶ ἐπαναστάτησαν. Ἡ Φιλιππούπολη δὲν περιῆλθε στοὺς Βυζαντινοὺς ἐπὶ Μιχαὴλ Η' (σελ. 114), γιατὶ ἤδη εἶχε ὑπαχθῆ στὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας. Στὴ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς Φιλιππουπόλεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰ. δὲν μπορεῖ νὰ συνετέλεσε ἡ φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ ποὺ παραχώρησε τὸ 1321 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' στὶς πόλεις τῆς Θράκης γενικά, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ. (σελ. 116), γιατὶ ὁ ἕνας χρόνος ποὺ μεσολάβησε ὡς τὴν κατάκτησή της ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὰ 1322 ἦταν διάστημα πολὺ μικρὸ γιὰ νὰ ἔχη τόσο σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἦταν στὰ 1344-45 στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν σημαίνει βέβαια, ὅπως ὑποθέτει ὁ σ., ὅτι «ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀσκῆ τὰ καθήκοντά του, ἂν καὶ ἡ πόλις εὑρίσκετο ὑπὸ βουλγαρικὴν κατοχὴν» (σελ. 121-2). Μαρτυρεῖ μόνο ὅτι ὁ ἱεράρχης βρισκόταν μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἕδρα του, στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ φυσικὰ διατηροῦσε τὸν τίτλο καὶ τὸ ἀξίωμά του, περιμένοντας τὴν ἀποκατάσταση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας γιὰ νὰ ἐπιστρέψη στὸ ποίμνιό του.

Τὸ Γ' μέρος τῆς μελέτης ἀναφέρεται στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (σελ. 127-150) καὶ περιέχει δύο κεφάλαια α) σελ. 127-130: *Ἡ μητρόπολις τῆς Φιλιππουπόλεως*, β) σελ. 130-150: *Οἱ μητροπολῖται τῆς Φιλιππουπόλεως*. Ὅπως ἤδη σημείωσα, δὲν ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν δύο κεφαλαίων, γιατὶ τὸ πρῶτο περιλαμβάνει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ της ὡς τὸν ΙΔ'/ΙΕ' αἰ., ἐνῶ στὸ δεύτερο ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν της φθάνει ὡς τὸν αἰώνα μας. Ἴσως ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν ἀπὸ τὸν ΙΕ' κ.ἑ. θὰ μποροῦσε νὰ δοθῆ σὲ Ἐπίμετρο, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν ἀντίστοιχα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τῆς πόλεως κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, καθὼς καὶ οἱ τότε σχέσεις μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς προσπάθειας ἐκβουλγαρισμοῦ καὶ ἡ σύσταση τῆς βουλγαρικῆς μητροπόλεως—γεγονότα ποὺ ἐκτίθενται ἀποσπασματικὰ καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ στὴν ἀναγραφὴ τῶν μητροπολιτῶν.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐκτίθενται πολὺ συνοπτικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τῆς πόλεως, ποὺ ἦταν ἀρχικὰ ἐπισκοπὴ καὶ ἀπὸ τὸ 451 ἔγινε μητρόπολη. Θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν περισσότερα γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς πόλεως—ποὺ οἱ ἀπαρχές του τοποθετοῦνται ἤδη στὸν Α' αἰ.[1] καὶ ὄχι στὸν Γ' αἰ.—, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας της, τὴ στάση της ἀπέναντι στὶς αἱρέσεις τῶν πρώτων αἰώνων (ἀρειανισμὸ κ.λ.), τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Μανιχαϊσμοῦ καὶ Βογομιλισμοῦ καὶ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Σύρων Ἰακωβιτῶν καὶ Παυλικιανῶν. Ἐπίσης τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῆς Φιλιππουπόλεως στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ Πατριαρχείου εἶναι σύντομα καὶ ἐλλιπῆ. Σημειώνω ὅτι κατὰ τὸν Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους (535), τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως περιελάμβανε ἕξη διοικήσεις. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ἡ *Θρακικὴ* εἶχε ἤδη ἀπὸ τὴν ἐπο-

1. Βλ. σχετικὰ τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ R. Janin, La hiérarchie ecclésiastique dans la diocèse de Thrace, REB, τ. 17 (1959), σ. 136-149 καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Φιλιππούπολη σ. 143-144.

χὴ τοῦ Διοκλητιανοῦ 6 ἐπαρχίες: Εὐρώπης, Ροδόπης, Θράκης, Αἱμιμόντος, Μυσίας καὶ Σκυθίας. Τῆς *ἐπαρχίας Θράκης* ἕδρα ἦταν ἡ Φιλιππούπολη (βλ. E. Honigmann, Le Synekdémos d'Hiéroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Βρυξέλλες 1939, κυρίως σελ. 12-14).

Στὸν κατάλογο τῶν μητροπολιτῶν (σελ. 130-150) ἡ ἀναγραφὴ εἶναι ἀρκετὰ ἐνημερωμένη. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι δὲν ἔχει γίνει σαφὴς διάκριση ἀνάμεσα στοὺς τίτλους *ἐπίσκοπος* καὶ *μητροπολίτης* (οἱ ἱεράρχες Φιλιππουπόλεως ὡς τὸ 451 ἦταν ἐπίσκοποι καὶ δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζονται μητροπολῖτες: βλ. σελ. 131-32). Ἐπίσης δὲν ἔχει γίνει διάκριση ἀνάμεσα στὸν γενικὸ τίτλο τοῦ ἐπισκόπου τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ στὸν ὁμώνυμο τίτλο τοῦ Πατριαρχείου, ποὺ ἀντιπροσωπεύει συγκεκριμένο ἀξίωμα καὶ ὡρισμένη θέση μέσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία (βλ. π.χ. σελ. 130 τὴν περίπτωση τοῦ Ἑμᾶ, ποὺ ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Φιλιππουπόλεως ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο—ὅταν δηλ. δὲν εἶχε ἀκόμη ἱδρυθῆ ἡ ἐπισκοπὴ Φιλιππουπόλεως καὶ δὲν εἶχε διαμορφωθῆ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση καὶ ἱεραρχία).

Ἐπίσης ὅσες φορὲς—κι αὐτὸ γίνεται συχνὰ (βλ. καὶ σελ. 136, 138)—ὁ σ. δὲν ἀντλεῖ γιὰ τὴν ἀναγραφή του ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὶς πηγές, ἀλλὰ βασίζεται σὲ σύγχρονες μελέτες, ὤφειλε νὰ ἐλέγξῃ τὶς μαρτυρίες, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα καὶ τὴ χρονολογία, γιατὶ κάποτε ὁ ἴδιος ἱεράρχης μνημονεύεται στὸν κατάλογό του σὲ δυὸ διαφορετικὲς ἐποχές, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ σ. βασίστηκε τὴ μιὰ φορὰ κανονικὰ σὲ βυζαντινὴ πηγὴ καὶ τὴν ἄλλη σὲ σύγχρονο βοήθημα. Ἔτσι ὁ Σ ι λ β α ν ό ς, ἐπίσκοπος (καὶ ὄχι μητροπολίτης) Φιλιππουπόλεως στὰ 381 κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Σωκράτους τοῦ Σχολαστικοῦ, ἀναφέρεται ξανὰ λανθασμένα στὰ 425 μὲ βάση τὸν κατάλογο τοῦ Ἄνθιμου Ἀλεξούδη (ἔκδ. 1891). Ἐπίσης ἐνῶ στὰ 1166/70 μὲ βάση διπλωματικὲς πηγὲς ὁ σ. σημειώνει ὀρθὰ ὡς μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως τὸν *Βασίλειο Μέγιστο* (Μέγιστος εἶναι πιθανώτατα πατρώνυμο κατὰ τὸν V. Laurent, Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin, V/I, l'église, Παρίσι 1963, ἀρ. 686 σημ.), στὰ 1185 ἀναφέρει τὸν μητροπολίτη Μέγιστο μὲ βάση πάλι τὸν Ἀλεξούδη, ἐνῶ εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ἱεράρχη, ποὺ ὁ Ἀλεξούδης χρονολόγησε λανθασμένα. Στὴ σελ. 132 τὸ ἔτος 1091 πρέπει νὰ διορθωθῆ σὲ 1092 (βλ. Laurent, Corpus, ἀρ. 687. V. Grumel, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, ἀρ. 963, 965). Στὴ σελ. 134 τὸ ὄνομα *Ἐλάχιστος* εἶναι χωρὶς καμμιὰ ἀμφιβολία ἐπίθετο—πολὺ συνηθισμένο ἄλλωστε στὴν ἐκκλησιαστικὴ φρασεολογία: ὁ *τάδε ἐ λ ά χ ι σ τ ο ς ἐπίσκοπος* ἢ *μητροπολίτης* ἢ *μοναχὸς* κλπ.— καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ γιὰ κύριο ὄνομα (Ὄνομα Ἐλάχιστος δὲν ὑπάρχει): Τὸ ὄνομα τοῦ ἱεράρχη ἁπλούστατα λείπει ἀπὸ τὴν κατεστραμμένη σφραγῖδα, ὅπως ρητὰ ἀναφέρει ὁ V. Laurent (Corpus, ἀρ. 686). Ἐπίσης στὴ σελ. 134 ὁ ἴδιος ἀνώνυμος μητροπολίτης «ἐλάχιστος» πρέπει νὰ χρονολογηθῆ τὸν Ι'/ΙΑ' αἰ. καὶ ὁ Νῶε στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (Laurent, Corpus, ἀρ. 686, 688) καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ καταχωρισθοῦν καὶ οἱ δύο στὴ σελ. 133 πρὶν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο. Στὸν κατάλογο πρέπει νὰ προστεθοῦν δύο ἀνώνυμοι μητροπολῖτες, ποὺ ἀναφέρονται ὁ ἕνας στὰ 1114 (βλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185), «Θεολογία» 19 (1941-48), σελ. 5-17) καὶ ὁ δεύτερος στὰ 1205 (βλ. σελ. 106), ποὺ ὁ σ. ἀναφέρει στὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς μελέτης του. Ὅσο γιὰ τὸν μητροπολίτη Νικόλαο ποὺ ἀναφέρεται στὰ 880 (σελ. 132), ὁ L. Petit, Un nouvel Oriens Christianus, «Échos d' Orient» 3 (1899-1900), σελ. 326-333, ἀπέδειξε ὅτι κατὰ λάθος εἶχε ἀποδοθῆ ἀπὸ τὸν M. Le Quien (ὅπου παραπέμπει ὁ σ.) στὴν Φιλιππούπολη καὶ ὅτι πρόκειται γιὰ μητροπολίτη Φιλίππων. Ἐπίσης ἀμφισβητεῖται ἂν ὁ Θεόδωρος ποὺ ἀναφέρεται στὰ 1156 ἦταν μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως ἢ Φιλίππων (βλ. P. Lemerle, Philippes, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 272).

Τῆς μελέτης προηγεῖται ἐκτενὴς *βιβλιογραφία* (σελ. 13-25) μὲ ἀναγραφὴ τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἀρκετὰ ἐνημερωμένη. Θὰ εἶχα ὅμως νὰ παρατηρή-

σω τὰ ἀκόλουθα: 1) Στὶς πηγὲς ὁ σ. δὲν παραπέμπει πάντοτε στὴ νεώτερη καὶ δόκιμη ἔκδοση (π.χ. ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ στὴν ἔκδοση K. De Boor, τόμοι Α'-Β', 1883-5 καὶ ὁ Σφραντζῆς γιὰ τὰ δύο πρῶτα βιβλία στὴν ἔκδοση Λειψίας 1935. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ στὴν ἔκδοση B. Leib, Παρίσι ἔκδ. Budé 1937-45 κ.ἄ.). Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων δὲν ἔπρεπε νὰ σημειώνωνται συγκεκομμένα (ὄχι Ἀ. Κομνηνὴ ἢ Ν. Χωνιάτης καὶ κυρίως ὄχι Κ. Πορφυρογέννητος!). Στὴν ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τῶν ἑλληνικῶν ἔργων δὲν ὑπάρχει ὁμοιογένεια: ὅταν πρόκειται γιὰ ἑλληνικὲς πηγὲς οἱ τίτλοι ἔπρεπε νὰ δίνωνται ἑλληνικά (π.χ. Προκοπίου, «Ὑπὲρ τῶν Πολέμων» καὶ ὄχι «De Bellis»—ἐνῶ πιὸ κάτω σημειώνεται τοῦ ἴδιου «Περὶ Κτισμάτων», ἑλληνικά). Παρατηροῦνται ἐπίσης ὡρισμένες βασικὲς παραλείψεις: π.χ. δὲν ἀναφέρεται ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ἐνῶ χρησιμοποιεῖται στὴ μελέτη (ὅπου παρέχεται στὴν σειρὰ τῆς Βόννης, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε στὴν ἔκδ. De Boor, Λειψία 1887) καὶ δὲν μνημονεύεται τὸ βασικὸ ἔργο τοῦ E. Honnigman, Le Synekdémos d'Hiéroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Βρυξέλλες 1939—πηγὴ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τῶν πρώτων χρόνων.

β) Στὴ *βιβλιογραφία*, ἡ ἀλφαβητικὴ κατάταξη μὲ βάση τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο εἶναι δύσχρηστη, γιατὶ τὰ περισσότερα δημοσιεύματα εἶναι γραμμένα σὲ λατινογενεῖς γλῶσσες: ἔτσι π.χ. στὸ K. ἔχουν καταχωρισθῆ ὁ Du Cange, Chalandon, Cancova (προφ.Tsankova), Crusius, κ.ἄ. καὶ τὸ F καὶ H ἔχουν καταχωρισθῆ στὸ τέλος σὰν Φ καὶ Χ! Ὡρισμένες βιβλιογραφικὲς παραλείψεις σημείωσα παραπάνω στὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις μου.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις περιεχομένου ἢ μεθόδου, σημειώνω πολλὰ ἀβλεπτήματα στὴν ἀπόδοση ὀνομάτων καὶ ὅρων καθὼς καὶ στὴ διατύπωση. Ἔτσι ὁ γνωστὸς μέγας ζουπᾶνος Στέφανος Νεμάνιὰ ἔγινε *τσοπᾶνος* (!) τῆς Σερβίας (σελ. 97), (*ζουπᾶνος*: τίτλος ἀπὸ τὴ σλαβικὴ λέξη ζούπα=ὁμάδα, φατρία). Συχνὰ ὀνόματα καὶ ὅροι δὲν ἀποδίδονται στὸν ἑλληνικὸ ἢ βυζαντινό τους τύπο, ἴσως γιατὶ ὁ σ. ἀντλεῖ ἀπὸ ξενόγλωσση βιβλιογραφία: βλ. π.χ. «ὁ πάπας Urban B'» (σελ. 80 κ.ἄ.), «ὁ Ἀλέξιος ἀπέστειλε nuntia» (σελ. 81 κ.ἄ.). Πολλὰ τοπωνύμια ἀποδίδονται λανθασμένα στὰ ἑλληνικά, ὅπως π.χ. Δάμπολις (σελ. 75) ἀντὶ Διάμπολις, Σεστὸς (σελ. 88) ἀντὶ Σηστός.

Ἐπίσης ὁ σ. χρησιμοποιεῖ συχνὰ σύγχρονη ὁρολογία γιὰ νὰ ἀποδώση βυζαντινοὺς θεσμούς: π.χ. ἀναφέρει τὸν φ ρ ο ύ ρ α ρ χ ο ἢ δ ι ο ι κ η τ ὴ τοῦ θέματος Φιλιππουπόλεως (σελ. 92 καὶ ὑποσ. 74· πρβλ. καὶ σελ. 99, 100, 126), ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸν «δοῦκα καὶ ἀναγραφέα τοῦ θέματος», ἢ λανθασμένη ὁρολογία: π.χ. ὁ Καβάσιλας δὲν ἦταν σ α κ έ λ λ ι ο ς (σελ. 122), ἀλλὰ «ἐπὶ τοῦ σακελλίου».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τεχνικὸ λεξιλόγιο, καὶ ἡ διατύπωση εἶναι συχνὰ ἀτυχὴς καὶ κάποτε οἱ γραμματικοὶ τύποι λανθασμένοι. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπω στὴ σελ. 52 (*ἠναπαύθησαν*), σελ. 64 (ἠναγκάσθη νὰ *ἐκκενώσῃ* τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον), σελ. 93 (διὰ τῶν ἐπιστολῶν του *...μετὰ τῶν ὁποίων* (ἀντὶ διὰ τῶν ὁποίων) παρώτρυνε αὐτόν), σελ. 99 (ἐδολοφονήθη ἀκολουθηθεὶς εἰς τὸν θρόνον), σελ. 125 (*διὰ πάντα*=διὰ παντὸς) κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Θ. Βλάχου, παρὰ τὴν προσπάθεια καὶ τὴ μελέτη τοῦ πλούσιου ὑλικοῦ, παρουσιάζει βασικὰ μειονεκτήματα, ὅπως εἶναι ἡ ἔλλειψη κριτικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἡ φραστικὴ δυσχέρεια, ἐνῶ συγχρόνως δὲν κατώρθωσε νὰ καλύψη τοὺς βασικοὺς στόχους γιὰ μιὰ συνθετικὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς Φ., οὔτε νὰ ἐπιλύση ἐπὶ μέρους προβλήματά της ποὺ ἀπαιτοῦσαν εἰδικὴ ἔρευνα. Ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς Φιλιππουπόλεως παραμένει πάντοτε αἴτημα τῆς ἐπιστήμης.

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ